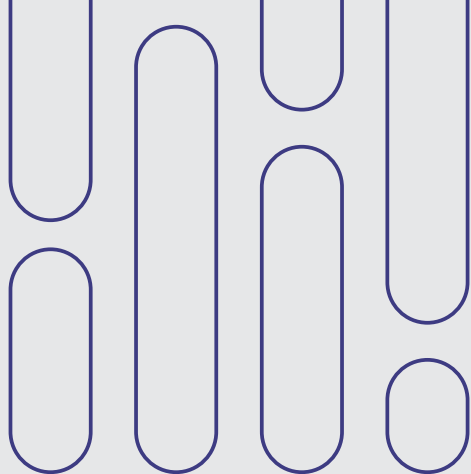

پژ و هش

شبکه های اجتماعی و ظهور جنبش دانشجویی بررسی وضعیت «نسل Z» در ایران

16 اگست 2023

شادی ابوکریم
پژوهشگر علوم سیاسی

فهرست

3	مقدمه
3	نخست: پس زمینه ها، و عوامل جنبش اعتراضی
	دوم: تأثیر شبکه های اجتماعی در «نسل زد»
5	در ایران
	سوم: دانشجویان و نقش شبکه های اجتماعی در جنبش
7	اجتماعی و سیاسی
	چهارم: شبکه های اجتماعی و نقش «نسل زد» در
11	اعتراضات پس از مرگ مهسا امینی
17	چهارم: نتایج و پیامدها

یکی از ویژگیهای اعتراضات اخیر در ایران، مشارکت پر رنگ تعداد زیادی از «نسل زد / Z Generation» و یا «Zoomers» بود که متولدین اواسط دهه نود تا اوایل قرن بیست و یک را شامل می شود. این طیف، برای هماهنگ کردن فعالیتها و نیز ارسال پیامهای خود از شبکه های اجتماعی مانند «Twitter»، «Instagram»، «Telegram»، «TikTok» و «WhatsApp» استفاده می کنند. به علاوه، «نسل Z» برای انتشار اطلاعات، و تنظیم راهپیمایی های اعتراضی و همچنین انتشار کلیپهای ویدیویی که خشونت و وحشیگری پلیس را نشان می دهد، از شبکه های اجتماعی بهره می گیرند. این امر نشان می دهد که «نسل زد» که برای فشار به نظام ایران تکنولوژی را به خدمت می گیرند، در ساختن آینده ایران نقش مهم و کلیدی بازی خواهند کرد. این پژوهش در تلاش است این مسأله را مورد تحلیل قرار دهد که شبکه های اجتماعی تا چه میزانی در مشارکت «نسل زد» در اعتراضات بعد از کشته شدن مهسا امینی نقش داشته است؟

نخست: پس زمینه ها، و عوامل جنبش اعتراضی

آنچه شعله های اعتراضات اخیر را شعله ور ساخت، کشته شدن دختر ۲۲ ساله کرد بنام مهسا امینی بود. گشت ارشاد در تهران او را بخاطر عدم رعایت حجاب کامل اجباری بازداشت کرد. در ویدیویی که پلیس آن را منتشر کرده بود، مهسا در بازداشتگاه، بی رمق نقش زمین می گردد. انتشار این کلیپ، خشم گسترده ملت ایران را برانگیخت و طولی نکشید که اعتراضات گسترده ای سراسر کشور را فراگرفت و طیف های گسترده مردم اعم از پیر و جوان، زن و مرد و حتی دانش آموزان نیز به خیابانها ریختند^(۱).

انگیزه های متعددی از جمله انگیزه های قومی و آزادی خواهی باعث گسترش و تداوم این اعتراضات شد و مسائلی از جمله، مسأله جنسیتی به عنوان قوه محرکه این اعتراضات به میدان آمد. حضور زنان و دختران جوان به عنوان نمادهای تغییر و پیشقراولان این اعتراضات، بسیار پر رنگ

(۱) Euro news. «'Threshold of Revolution': Why Iran's Protests Are Different This Time,» (December ۲۰۲۲, ۲۰), accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <http://bit.ly/۴۰PtaF1>

بود. نظام نیز در برخورد با این اعتراضات رویکرد امنیتی را در پیش گرفت و دست دستگاه‌های امنیتی را در سرکوب تظاهر کنندگان باز گذاشت. و اینگونه بود که در این اعتراضات حدود ۵۲۰ نفر کشته شدند و تا زمان نگارش این پژوهش نیز بر آمار قربانیان افزوده می‌شود و آمار دقیقی از قربانیان در دسترس نیست.^(۱)

اعتراضات دیجیتالی با هدف ایجاد تغییرات سیاسی و اجتماعی از دهه نود قرن گذشته و به مدد فناوریهای تلفن همراه و دسترسی به اینترنت افزایش یافت. و علی‌رغم اقدامات نظام ایران در نظارت بر فضای مجازی و نیز سرکوب تظاهر کنندگان، اما اینترنت ثابت کرده است که برای ایجاد تغییر به شیوه مثبت، در اموری چون بسیج، هماهنگی، فعالیت رسانه‌ای و برقراری ارتباط در سطح جهان کارایی دارد. از این رو، نسل «Zoomers» ایرانی که متولدین بین سالهای ۱۹۹۷ تا ۲۰۱۰ میلادی را شامل می‌شوند، چه در فضای مجازی و چه در کف خیابانها نقش بسیار مهمی را بازی کردند و از طریق شبکه‌های اجتماعی مطالبات و پیام خود را به اشتراک گذاشتند و نشان دادند که میان آنان و میان پیروان نهاد دینی حاکم شکاف عمیقی وجود دارد و برخی از تظاهر کنندگان از مقامات عالی رتبه نظام به «دایناسورها» یاد کرده بودند.^(۲)

هرچند که هدف اصلی کارزارهایی که از طریق شبکه‌های اجتماعی دنبال می‌شود، این است که توجه مجامع بین‌المللی را به یک مسأله معطوف دارد، اما تعیین میزان تأثیرگذاری این کارزار هم کار چندان آسانی نیست. بی‌تردید، حوادثی که از آن به «بهار عربی» یاد شد و نیز جنگ داخلی سوریه ثابت کرد که شبکه‌های اجتماعی می‌توانند در جلب توجه محافل بین‌المللی نسبت به یک مسأله نقش بسیار مهمی ایفا کنند و احساسات خشم را به بهترین حالت ابراز دهند.^(۳) و به احتمال زیاد، «نسل زد» در ایران

(۱) "They Shot Me, Sister:" The Women Victims Of Iran Protest Crackdown," *IranWire*, February ۲۰۲۳, ۲۳, accessed March ۲۰۲۳, ۱۰, <https://bit.ly/۴۲AjNdC>.

(۲) "How Iran's Gen Z Is Leading Protests in the Streets and Online," *PBS NewsHour*, October ۲۰۲۲, accessed March ۲۰۲۳, ۱۰, <https://bit.ly/۳pEYYIV>.

(۳) Kringen, John A. «Worldwide: The Role of Social Media in Social Mobilization». Institute for Defence Analyses, (۲۰۱۲), accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <http://bit.ly/۴۰tBqun>

برای برپایی راهپیمایی‌ها و کارزارها در آینده، جلب توجه محافل بین‌المللی را در رأس اولویت‌ها و نیز پایه و اساس فعالیت‌های خود قرار خواهند داد. اما میان حمایت‌های محافل خارجی و ایجاد تغییرات واقعی در روی زمین، فاصله و مشکلات زیادی وجود دارد.

دوم: تأثیر شبکه‌های اجتماعی در «نسل زد» در ایران

در سال‌های اخیر «نسل زد» مخصوصاً در ایران به استفاده زیاد از شبکه‌های اجتماعی روی آورده‌اند. این نسل توانسته‌اند در هماهنگی و ارتباط با یکدیگر راه‌هایی را پیدا کنند که در گذشته امری کاملاً ناممکن بود. این نسل با برقراری ارتباط با مخاطبین خود، سبب شده است که توجه و اهتمام بیشتری نسبت به آنان صورت گیرد. اما در مقابل، نظام ایران با منع دسترسی به «WhatsApp»، «Instagram» و دیگر شبکه‌های اجتماعی تلاش می‌کند جلوی جریان آزادانه اطلاعات را بگیرد. اما با این همه، هنوز نتوانسته است تمام این روزنه‌ها را کاملاً ببندد^(۱).

بی‌تردید، شبکه‌های اجتماعی به جوانان این امکان را داد که از فاجعه‌هایی که در شرایط سخت مانند اعتراضات سراسری و یا محلی و سرکوب‌های خشونت‌بار رخ می‌دهد، و نیز از تفاوت فاحشی که میان دارایی‌های آنان و دارایی‌های نخبگان نظام وجود دارد، مطلع گردند^(۲). و احتمالاً به همین سبب پارلمان ایران تنها چند ماه قبل از شعله‌ور شدن اعتراضات اخیر، قانونی را به تصویب رساند که به حکومت اجازه می‌دهد اینترنت و فضای مجازی را کاملاً در کنترل خود داشته باشد و مانع دسترسی «نسل زد» به شبکه‌های مجازی غربی شود^(۳).

اما با این همه، شاهد بودیم که «جنبش زن، زندگی، آزادی» در ایران شبکه‌های اجتماعی مانند «Instagram»، «Facebook» و «Twitter» را برای

(۱) Iran's Gen Z movement and the hashtag wars | Protests News | Al Jazeera. «Iran's Gen Z Movement and the Hashtag Wars,» (October ۲۰۲۲/۱۹), accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <http://bit.ly/۳G0xwjb>

(۲) Dages, Holly. «Meet Iran's Gen Z: The Driving Force Behind the Protests». Foreign Policy, (November ۲۰۲۲, ۱), accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <http://bit.ly/۳۰KqxnR>

(۳) Reset DOC. «Iran's Gen Z: From Digital Freedom down to the Streets,» (December ۲۰۲۲, ۲۱), accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <https://www.resetdoc.org/story/iran-gen-z-protests-cyberspace/>

انتشار پیامها و بسیج دختران علیه قوانین حجاب اجباری به خدمت گرفت^(۱). «نسل زد» برای نشر اطلاعات و نیز هماهنگی از تلگرام که یک پیام رسان رمزگذاری شده است، استفاده کردند و با این کار، شیوه های اطلاع رسانی سنتی که تحت نظارت و کنترل حکومت قرار دارد، را دور زدند.

شبکه های اجتماعی این امکان را برای «نسل زد» فراهم ساخت تا آنان به طیف وسیعی از مخاطبین دسترسی داشته باشند و پیام خود را به آنها برسانند. همچنین آنها توانستند با کسانی که در سرتاسر جهان با اعتراض کنندگان همصدایی و از آنها حمایت کردند، ارتباط برقرار کنند. و این امر سبب شد که اعتراض کنندگان با یکدیگر احساس همبستگی کنند.

در این زمینه، هشتگهایی چون #MahsaAmini، #IranProtests، #Oplran نقش عمده ای در موفقیت اعتراضات اخیر داشت. این هشتگ ها همچون فریاد آماده باش برای اعتراض کنندگان بود و مردم با این هشتگها حمایت خود را از اعتراضات اعلام می کردند. در واقع، این هشتگها شیوه های جدیدی را برای فعالیت سیاسی فراهم ساخت که افراد بتوانند تجربه ها و دیدگاههای خود را به اشتراک بگذارند و در عین حال، با پیامهای اعتراض آمیز خود این جریان را تقویت کنند.

هرچند که ارزیابی این نکته سخت است که شبکه های اجتماعی به عنوان ابزاری برای بسیج کردن جامعه تا چه اندازه تأثیرگذار است، اما می توان برخی مسائل اساسی از جمله راهبرد و تاکتیکهای شبکه های اجتماعی که توسط گروههای مخالف نظام مورد استفاده قرار می گیرند، قابلیتهای استفاده از ابزارهای شبکه های اجتماعی گوناگون در حین فراخوان کارزار، امکان بهره گیری از شبکه های اجتماعی برای برانگیختن احساسات مردم و تأثیر گذاری در آنها، را مورد بررسی قرار داد. و گاهی ممکن است دولتهایی که بیشترین گشایش را با جهان خارج دارند، از «فراخوان جزئی»^(۲) مردم که با سیاستها و برنامه های دولت مخالف باشد، نیز غافلگیر شوند.

(1) Basmechi, Farinaz. «How Gen Z Is Using Social Media in Iran's Women, Life, Freedom Movement». The Conversation, (December ۲۰۲۲, ۱۹), accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <http://bit.ly/۳KgaqJb>

(۲) Kringen, John A. «Worldwide: The Role of Social Media in Social Mobilization». Institute for Defense Analyses, (۲۰۱۲), accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <http://bit.ly/۳nzKxel>

سوم: دانشجویان و نقش شبکه های اجتماعی در جنبش اجتماعی و سیاسی یک. جنبش دانشجویی در ایران

جنبش دانشجویی در ایران سابقه طولانی دارد و دانشگاهها همواره محل فعالیت سیاسی و جریانهای مخالف بوده اند^(۱). در دوران حکومت محمد رضا پهلوی، رشد آموزش عالی این فرصت را برای دانشجویان مخالف شاه فراهم ساخت تا خود را هم در داخل و هم در خارج ساماندهی کنند. این امر سبب شد که در دوره قبل از انقلاب ۱۹۷۹ میلادی، دانشگاهها به کانون فعالیت تبدیل شود^(۲). اما بعد از انقلاب، نهاد دینی که دانشگاه را یک چالش در مقابل خود می دید، محدودیت های زیادی بر سیستم دانشگاهی اعمال کرد. در نتیجه، ما شاهد ظهور «دفتر تحکیم وحدت در دانشگاهها» بودیم که یک سازمان مهم دانشجویی بود که فعالیت انجمنهای اسلامی دانشگاهها را هماهنگ می کرد و نقش مهمی در تقویت سلطه فرهنگی و سیاسی چپ اسلامی در دانشگاهها داشت. در سال ۱۹۹۷ میلادی، جریان اصلاح طلبی با کارزار انتخاباتی محمد خاتمی در ایران آغاز شد. طیف وسیعی از جوانان و زنان از این ایده استقبال گسترده ای به عمل آوردند و به او رأی دادند به گونه ای که آن انتخابات رکورد مشارکت را شکست^(۳). در عین حال، جامعه بین الملل نیز ضمن محکوم کردن موارد نقض حقوق بشر در ایران، از جریان اصلاح طلبی و برخی مسائل دیگری چون دفاع از حقوق مدنی حمایت کرد^(۴). در سالهای اخیر که جوانان برای هماهنگی و بیان مطالبات خود در خصوص

(1) Rivetti, Paola, Farideh Farhi, Azadeh Kian, and Evaleila Pesaran. «Student Movements in the Islamic Republic: Shaping Iran's Politics through the Campus». Edited by Rouzbeh Parsi. *Iran: a revolutionary republic in transition*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), (۲۰۱۲), accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <http://bit.ly/۳۰OHixZ>

(۲) Paola Rivetti & Francesco Cavatorta, Iranian student activism between authoritarianism and democratization: patterns of conflict and cooperation between the Office for the Strengthening of Unity and the regime, Democratization, ۲۳ Dec ۲۰۱۲, accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰, <https://bit.ly/۳m۰MReI>

(۳) Kadivar, Mohammad Ali. «Alliances and Perception Profiles in the Iranian Reform Movement, ۱۹۹۷ to ۲۰۰۵». *American Sociological Review*, (Vol.۷۸, no. ۲۰۱۳, ۶), Pp ۱۰۸۶-۱۰۶۳.

(۴) Iran's Internal Quest for Reform: A Closer Look at the Student Movement – United For Iran. «Iran's Internal Quest for Reform: A Closer Look at the Student Movement,» n.d. accessed on: Mar ۲۰۲۳, ۳۰. <http://bit.ly/۳nyVSeZ>

اجرای اصلاحات مانند فراهم شدن فرصتهای دسترسی به آموزش، پایان دادن به حجاب اجباری و تبعیض علیه زنان از پتانسیل شبکه های اجتماعی نیز بهره گرفته اند، جنبش دانشجویی نیز رشد فزاینده ای را شاهد بوده است.

از این رو، جنبش دانشجویی یکی از عوامل ایجاد تغییر در ایران است. و علی رغم اینکه دانشجویان با موانع عدیده ای چون سرکوب و نظارت روبرو هستند، اما همچنان برای بیان مطالبات خود و فریاد برای دموکراسی و عدالت اجتماعی شبکه های اجتماعی و دیگر شیوه های ابتکاری اعتراضی را به خدمت می گیرند.

با نگاهی به تشکیلات دانشجویی در ایران در بین سالهای ۱۹۹۶ میلادی و ۲۰۰۶ میلادی و تحلیل گفتمانهای سیاسی متوجه می شویم که این تشکیلات تلاش خود را عمدتاً بر مسائلی چون: عدالت اجتماعی، آزادی، تکرگرای و دموکراسی اسلامی متمرکز کرده اند. این گفتمانها در تغییر اوضاع سیاسی ایران نقش داشت و علاوه بر اینکه جنبش دانشجویی را متحول کرد، در اوضاع سیاسی ایران نیز تأثیرگذار بود. با اینکه آینده جنبش دانشجویی همچنان در ابهام است، اما جوانان ایران به تلاش خود برای تغییر جامعه همچنان ادامه می دهند^(۱).

دو. نقش شبکه های اجتماعی و اینترنت در جهت دهی جریانهای اجتماعی و سیاسی:

در انتخابات سال ۲۰۰۹ میلادی، محمود احمدی نژاد با اکثریت آراء پیروز انتخابات اعلام شد. اما هزاران تن از شهروندان ایرانی در اعتراض به نتیجه انتخابات به خیابانها ریختند و فریاد زدند: «رأی من کو؟»^(۲). میر حسین موسوی و مهدی کروبی به عنوان رهبران این اعتراضات انتخاب مجدد احمدی نژاد را محکوم کردند. در آن زمان شبکه های اجتماعی همچون «Twitter» و «Facebook» و نیز ارسال پیامک در تنظیم و هماهنگی

(۱) KhosraviNik, Majid. «Student Politics and the Discourses of Democracy in Iran: Between Social Justice, Tradition, Totalitarianism, Pluralism, and Islamic Democracy». *Journal of Language and Politics*, (vol. ۱۴, no. ۲, ۱۰, ۲۰۱۵), Pp. ۴۷۳-۴۹۴.

(۲) Elson, Sara Beth, Douglas Yeung, Parisa Roshan, S. R. Bohandy, and Alireza Nader. «Background on Social Media Use in Iran and Events Surrounding the ۲۰۰۹ Election». In *Using Social Media to Gauge Iranian Public Opinion and Mood after the ۲۰۰۹ Election*, RAND Corporation, Pp ۱۱-۲۲. (۲۰۱۲). <http://bit.ly/۳lToqPH>

فعالیت‌های معترضان و تظاهراتها نقش بسیار حیاتی داشتند. جنبش سبز با بهره‌گیری از شبکه‌های اجتماعی توانست دستگاہ‌های نظارتی حکومت را دور بزند و طیف گسترده و مختلفی از شهروندان ایرانی را گرد آورد. در این میان شبکه «Twitter» به طور خاص، برای حمایت از کاربران ایرانی تدابیری اتخاذ کرد که مأموران حکومتی نتوانند به آسانی موقعیت مکانی کاربران را شناسایی و اقدام به بازداشت آنها کنند. و شبکه «Facebook» نیز از نسخه فارسی خود به طور آزمایشی رونمایی کرد تا پذیرای حجم گسترده‌ای از اخبار و اطلاعات بر روی این بستر اجتماعی باشد. همچنین «YouTube» نیز با کاهش محدودیت‌ها در مورد ویدیوهای حاوی صحنه‌های خشن، اجازه داد تا تصاویر و ویدیوهای مربوط به اعتراضات ایران به طور گسترده‌ای از طریق این شبکه منتشر شود.

بعد از انتخابات جنجال برانگیزی که احمدی نژاد با کسب ۶۳ درصد آراء پیروز شد، شهروندان معترض برای مستند کردن فعالیتها و رساندن پیامهای خود به بیشترین طیف مخاطبان، به شبکه‌های مجازی روی آوردند. و شبکه‌های مجازی نیز به جریان آزاد اطلاعات کمک شایانی کرد که از جمله آنها می‌توان به انتشار گسترده ویدیوی کشته شدن ندا آغا سلطان اشاره کرد. علی‌رغم اینکه حکومت تلاش کرد دسترسی به وسایل ارتباطی داخلی و خارجی را محدود کند، اما این ویدیو توجه جهانیان را به خود جلب کرد تا جاییکه باراک اوباما رئیس‌جمهور وقت آمریکا نیز درباره آن نظر داد. با این همه، برخی پژوهشگران تردید دارند که بستر «Twitter» (۱) ظرفیت هدایت و خط‌دهی به انقلاب و اعتراضات را داشته باشد؛ زیرا رسانه‌های متعارف در انتشار اطلاعات سهم به‌سزایی دارند و از سویی دیگر، حکومتها می‌توانند شبکه‌های اجتماعی را پایش و بر آنها نظارت کنند. ناقدان بر این باورند که شبکه‌های اجتماعی تنها می‌توانند در آگاهی‌دهی در مورد مسائل کمک کنند و آنچه در روی زمین تعیین‌کننده است و می‌تواند واقعا تغییر ایجاد کند، همان تظاهر کنندگان هستند نه شبکه‌های اجتماعی.

(1) Ali S, Fahmy S, the icon of the Egyptian revolution: Using social media in the toppling of a Mideast government. In: Berenger R (ed.) *Social Media Go to War: Civil Unrest, Rebellion and Revolution in the Age of Twitter*. Washington, (DC: Marquette Books, ۲۰۱۲). Pp ۳۹۴-۳۸۳.

اما بی تردید، اینترنت و شبکه های اجتماعی بستر تازه ای برای مقابله با سیاستهای نظام ایران، در اختیار دانشجویان قرار داده و آنان را قادر ساخته است تا پیشقراولان جریانهای سیاسی و اجتماعی ایران باشند^(۱). علی رغم اینکه نظام ایران، فضای خفقان سیاسی را حاکم کرده است، اما دانشجویان و جوانان با ابزار شبکه های اجتماعی به نبرد با آئین های رسمی نظام می روند و با همین ابزار نیز ارزشهای فرهنگی و آئین غیر رسمی را ترویج می کنند. و نظام نیز تلاش کرده است با فعالیت و حضور پر رنگ در شبکه های اجتماعی و ترساندن کاربران اینترنت و نیز ایجاد محدودیت در دسترسی به شبکه اینترنت، فعالیت شبکه های اجتماعی را تحت نظر و کنترل خود در آورد. با پایان سال ۲۰۰۹ میلادی و درست در زمانی که جنبش سبز رونق خود را از دست داده بود، نظام ایران کنترل شدیدی بر محافل رسانه ای اعمال کرد.

سه. تأثیر شبکه های اجتماعی در جهت دهی به جریانهای اجتماعی و سیاسی

گروههای اپوزیسیون با به کارگیری شبکه های اجتماعی مفهوم تمرکز زدایی از قدرت را عینیت بخشیدند. و برای فرار از انتقام حکومت، توانمندیهای خود را توسعه دادند. اما نظام نیز ابزارهای شبکه های اجتماعی را برای اهداف خود به خدمت گرفت و دامنه فعالیتهای خود را برای نظارت بر فعالیتهای سایبری و محدود کردن دسترسی به اینترنت افزایش داد. نظام موضع خصمانه تری در قبال فعالیتهای سایبری اتخاذ کرد و برای مقابله با تهدید احتمالی «جنگ نرم» کارزاری به راه انداخت^(۲).

با این همه، اعتراضات اخیر در اشتراک گذاری اطلاعات و ایجاد هماهنگی تا حد زیادی به شبکه های اجتماعی مانند «Twitter» و «Facebook» تکیه داشت. و اعتراض کنندگان توانستند با بهره گیری از این بسترها رسانه های متعارف را که تحت نظارت حکومت قرار دارند، دور بزنند و پیام خود را به بیشترین طیف مخاطبان برسانند. «هشتگ ها» و دیگر راهبردهای

(1) Golkar, S. Student Activism, Social Media, and Authoritarian Rule in Iran. In: Epstein, I. (eds) *The Whole World is Texting*. Pittsburgh Studies in Comparative and International Education. (Rotterdam: Sense Publishers, ۲۰۱۰). <https://bit.ly/۳KjaN0H>

(۲) Akhavan, Niki. «SOCIAL MEDIA AND THE MESSAGE». In *Electronic Iran: The Cultural Politics of an Online Evolution*, (Rutgers University Press, ۲۰۱۳), Pp ۱۰۶-۸۳. <http://bit.ly/۳ZtvVAI>

تشکیلاتی نقش بسیار مهمی در انتشار اطلاعات مربوط به جنبش‌های اعتراضی داشتند.

علی‌رغم تلاش‌های نظام برای قطع اینترنت و فیلتر کردن برخی سایتها، اما کنشگران ایرانی توانستند با به کارگیری ابزارهای متنوعی پیامهای خود را منتشر کنند و با طرفداران خود در سرتاسر جهان ارتباط برقرار کنند. به مدد شبکه‌های اجتماعی، اعتراضات به یک پدیده جهانی تبدیل شد و کنشگران فرصت یافتند اطلاعات و افکار خود را به اشتراک بگذارند. با این همه، فعالیت‌های سایبری و نیز هرگونه کنش اعتراضی، شدیداً توسط نظام سرکوب شد و تعداد زیادی از کنشگران بازداشت، شکنجه و زندانی شدند. ملاحظه می‌شود که جنبش‌های «کنشگری شبکه‌ای دیجیتال» یا همان «activism networked Digitally» جای سازمان‌های اجتماعی و سیاسی هرمی سنتی را به عنوان مراکز قدرت در جامعه گرفته است^(۱). و کنشگری شبکه‌ای دیجیتال، به کمک فناوریهای ابزارهای دیجیتالی توانست فعالیت‌های همگانی گسترده‌ای را روی دست گیرد که بر برنامه‌های سیاسی در زمینه‌های گوناگون مانند عدالت اقتصادی و حمایت از محیط زیست تمرکز داشت.

چهارم: شبکه‌های اجتماعی و نقش «نسل زد» در اعتراضات پس از مرگ مهسا امینی یک. روش شناسی:

نگارنده، تحقیقی درباره میزان تأثیرگذاری شبکه‌های اجتماعی و اینترنت در مشارکت «نسل زد» در اعتراضات اخیر ایران انجام داده است. و برای نیل به این هدف، و برای گردآوری اطلاعات لازم درباره استفاده اعتراض‌کنندگان از این ابزارها، ترکیبی از داده‌های اطلاعاتی متن‌باز (OSINT)، و فناوری نظارت بر شبکه‌های اجتماعی را مورد استفاده قرار داده است. از این رو، این پژوهش داده‌ها را با استفاده از روش‌های تحلیل عاطفی، تحلیل شبکه‌ای و تحلیل محتوا، مورد بررسی قرار داده است.

(1) W. Lance Bennett, «The Personalization of Politics: Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation». The Annals of the American Academy of Political and Social Science, (Vol. ۲۰۱۲, ۶۳۴), Pp ۳۹-۲۰.

گام نخست در این پژوهش مشخص کردن بسترهای شبکه های اجتماعی مورد نظر است که شامل «Telegram»، «Twitter»، «Facebook»، «Instagram» و «Tiktok» می شوند. و سپس واژگان کلیدی و هشتگ های مرتبط با اعتراضات اخیر در ایران، «نسل زد»، کاربران شبکه های اجتماعی، مشخص می شوند تا در جستجوی داده های مرتبط در بسترهای مورد نظر مورد استفاده قرار گیرند. و برای جستجوی واژگان کلیدی و هشتگ ها و گردآوری داده ها درباره فعالیت شبکه های اجتماعی در زمان کنونی، از ابزارهای نظارت بر شبکه های اجتماعی مدد گرفته شد. پستها، کامنت ها، جوابها، فایل های به اشتراک گذاشته شده و شیوه های دیگر مشارکت که با اعتراضات اخیر در ایران مرتبط است، و مشارکت «نسل زد» داده های گردآوری شده را تشکیل می دهند. این داده ها به شیوه امن و منظم گردآوری و پالایش شده اند تا هر داده غیر ضروری و یا تکراری، حذف گردد. در این راستا، در مورد داده ها، شیوه های تحلیل عاطفی، تحلیل شبکه ها و تحلیل محتوا به کار گرفته شد. و با استفاده از شیوه تحلیل احساسات (analysis sentiment)، احساسات عمومی نسبت به پستها و کامنت های مربوط به اعتراضات و مشارکت «نسل زد»، سنجیده می شود. همچنین با استفاده از روش تحلیل شبکه (analysis network) روابط میان کنشگران در شبکه های اجتماعی و نیز اینکه کدام طرف بیشترین تأثیرگذاری را داشتند نیز مشخص می شود. اما تحلیل محتوای پستها و کامنتها، با استفاده از روش تحلیل محتوا (analysis content) صورت می گیرد تا موضوعات و پیامهای مورد نظر مشخص شود.

دو. فضای دیجیتال ایران در سال ۲۰۲۳ میلادی:

فضای دیجیتال در ایران طی سالها به طور مداوم تحولاتی را به خود دیده است. تازه ترین آمارها تصویر گویای سیاست کشور در قبال فضای دیجیتال و استفاده از آن را نشان می دهد. تا اوایل سال ۲۰۲۳ میلادی کاربران اینترنت، ۷۸٫۶ درصد جمعیت ایران تشکیل می داد که معادل ۶۹٫۸۳ میلیون نفر می شود. این رقم نشان می دهد که کاربران اینترنت در ایران رشد قابل ملاحظه ای داشته اند و اینترنت نقش حیاتی و روز افزونی در زندگی ملت ایران بازی می کند.

همچنین ملاحظه می شود که استفاده از شبکه های اجتماعی در ایران افزایش یافته است. اکنون ۵۴ درصد جمعیت ایران یعنی ۴۸ میلیون نفر از کاربران فعال شبکه های مجازی هستند. و اینگونه است که شبکه های مجازی در ایران به ابزار بی بدیل ارتباط، تبادل اطلاعات و سرگرمی بدل شده است. و با افزایش کاربرانی که روزانه با شبکه های اجتماعی سروکار دارند، احتمال می رود استفاده از اینترنت نیز بسیار گسترده شود.

علاوه بر افزایش استفاده از اینترنت و شبکه های اجتماعی، استفاده از تلفن های همراه نیز در ایران بسیار فزونی گرفته است. در ابتدای ۲۰۲۳ میلادی تعداد گوشیهای همراه مورد استفاده در کشور به ۱۲۶,۹ میلیون در کل کشور رسیده بود یعنی ۱۴۲,۸ درصد مردم ایران از تلفن های همراه استفاده می کنند. این آمار نشان می دهد که استفاده از فناوری تلفن همراه در ایران بسیار گسترده است. و افراد برای ارتباطات، سرگرمی و دسترسی به اطلاعات همچنان به گوشیهای همراه وابسته اند.

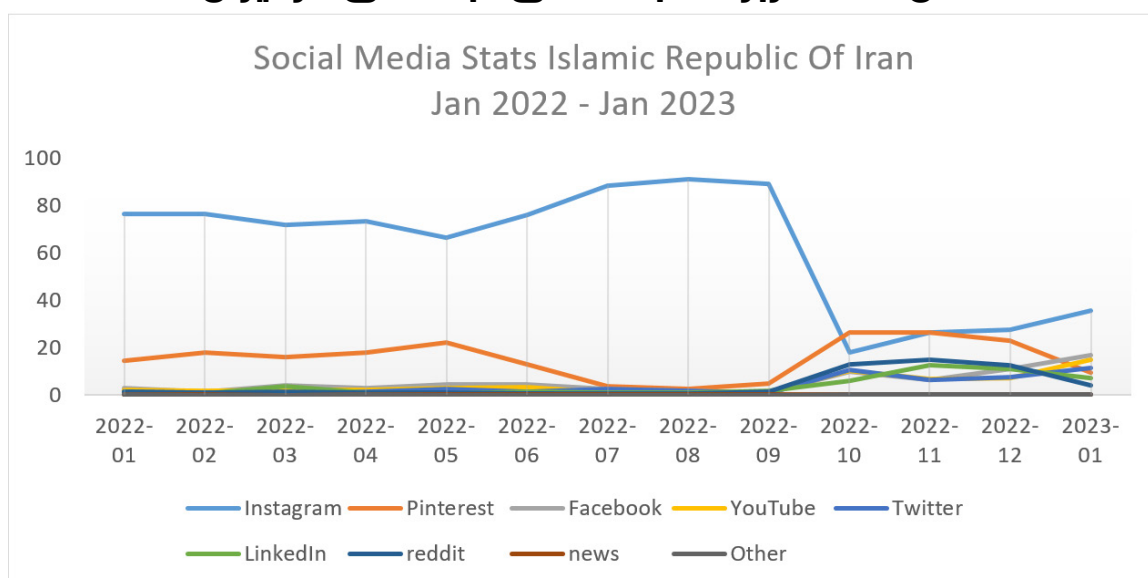
جا دارد به این نکته اشاره کنیم که تعداد جمعیت ایران در ژانویه ۲۰۲۳ میلادی به ۸۸,۸۴ میلیون نفر رسیده است. و این واقعیت مهم باید در هنگام تحلیل جمعیتی در نظر گرفته شود که جمعیت کشور در فاصله سالهای ۲۰۲۲ و ۲۰۲۳ میلادی به میزان ۵۸۸ هزار نفر (+۰,۷) افزایش یافته است. زنان ۴۹,۵ درصد و مردان ۵۰,۵ درصد جمعیت کشور را تشکیل می دهند. و طبق تازه ترین داده های مربوط به اوایل سال ۲۰۲۳ میلادی، ۷۷ درصد جمعیت ایران را شهرنشینان تشکیل می دهند و ۲۳ درصد دیگر را روستاها در خود جای داده اند.

در شکل (۱)، که داده های پایگاه اینترنتی «Statcounter» در خصوص سهم بازار بسترهای شبکه های مختلف اجتماعی در ایران از ژانویه ۲۰۲۲ میلادی تا ژانویه ۲۰۲۳ میلادی مورد استناد قرار گرفته است، آمارها درصد کاربرانی را که هر کدام از شبکه های اجتماعی در مدت یک ماه استفاده کرده اند، نشان می دهد.

به نظر می رسد که «Instagram» پر طرفدارترین شبکه اجتماعی در ایران است؛ زیرا در طی بازه زمانی مورد مطالعه ۶۶,۶۸ درصد تا ۹۱,۴۲ درصد مردم از آن استفاده کرده اند. و بسترهایی چون «Pinterest»، «Facebook» و

«YouTube» نیز آمار بالایی از کاربران را به خود اختصاص داده اند و این شبکه ها ۹,۴۶ درصد تا ۲۶,۳۱ درصد از کاربران را به خود اختصاص داده اند. و در نهایت شبکه هایی چون «Twitter»، «LinkedIn» و «Reddit» هرچند مورد استقبال تعداد کمی از کاربران قرار گرفته اما باز هم تعداد کاربران قابل توجه است و سهم بازار این شبکه ها میان ۰,۴۶ درصد و ۶,۰۹ درصد در نوسان بوده است. اما دیگر شبکه های اجتماعی در بازه زمانی مورد نظر، سهم بازار نسبتاً پایینی را به خود اختصاص داده اند.

شکل (۱): کاربرد شبکه های اجتماعی در ایران

Source: Stat Counter Global Stats». Social Media Stats Islamic Republic Of Iran ,Stat counter Global Stats(“,January ,)۱۹۷۰ ,۱ accessed on :Mar .۳۰ <http://bitly۳۲/UH0LC>

سه. جنگ هشتگ ها:

هشتگ #MahsaAmini یک پدیده متغیر و چند وجهی است که نمی توان درباره نتایج و تأثیرگذاری آن به قطعی نظر داد. هشتگ «امینی» با ۱۰۰ میلیون تویت رکورد جهانی را ثبت کرد^(۱). این پژوهش به ماهیت ترکیبی و نحوه استفاده جنبش اعتراضی از «تویتر» در مقابله با نظام می پردازد. و توانمندی فنی کاربران شبکه های اجتماعی در ایران را زیر ذره بین می برد. ملاحظه می شود که هشتگ #MahsaAmini به عنوان نماد اعتراضات علیه نظام و علیه تبعیض جنسیتی در ایران مطرح شد. و استفاده از این

(۱) Mondoair, «Twitter,» ۰۷ :۱۲ PM · Sep ۲۰۲۲ ,۲۶, <https://bit.ly/۳nu۳PGi>

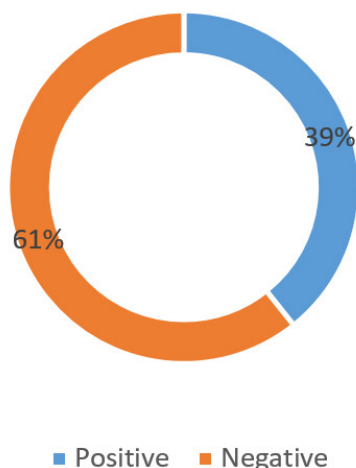
هشتگ پیامهای اعتراض کنندگان را تقویت کرد و آن را در داخل و خارج ایران در دید همگان قرار داد. همچنین از هشتگ ها برای دنبال کردن و پایش تحولات رخداد و یا جریانی استفاده می شود. و افراد و نهادها می توانند از طریق یک هشتک خاص، گفتگوها، اطلاعات اشتراک گذاری شده را دنبال کنند و از میزان تأثیرگذاری رخدادها مطلع گردند.

داده های سایت «Keyhole» میزان احساسات پستهای شبکه های اجتماعی که دارای هشتگ #MahsaAmini بودند را نشان می دهد. میزان ۶۰,۷ درصد این مطالب موضع منفی نسبت به نظام داشتند و در طرفداری از اعتراض کنندگان انتشار یافته بودند. در عین حال، ۳۹,۳ درصد پستها احساسات مثبتی نسبت به نظام داشتند (به شکل ۲ و ۳ رجوع شود).

این داده ها نشان می دهد که اکثر کاربران شبکه های اجتماعی که از هشتگ #MahsaAmini استفاده کرده بودند، احساسات منفی نسبت به نظام ایران داشتند و از اعتراضات حمایت کرده بودند. اما باید گفت که این داده ها تنها یک نگاهی گذرا به احساسات مرتبط با هشتگ #MahsaAmini را بیان می کند و ممکن است بیانگر احساسات تمامی کاربران شبکه های اجتماعی در ایران نباشد. از این رو، احتمالاً برای پی بردن به احساسات مردم در قبال نظام ایران و اعتراضات، نیاز به پژوهشها و تحلیلهای بیشتری باشد.

شکل (۲): احساسات مرتبط با هشتگ #MahsaAmini

Sentiment of #MahsaAmini
Sep 2022 - Feb 2023

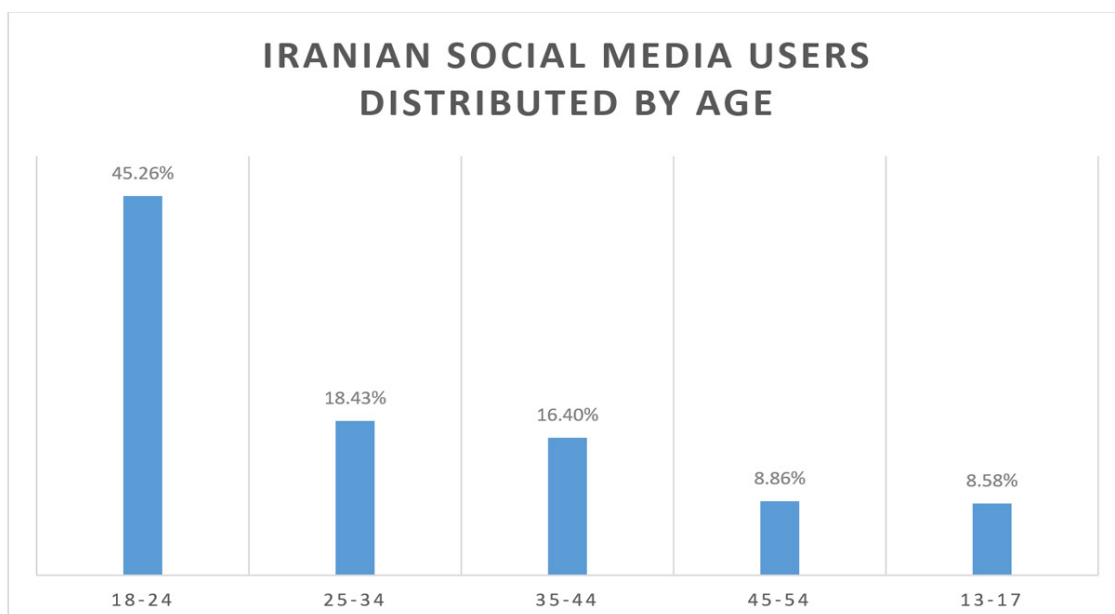

شکل (۳): هشتگهایی که از سپتامبر ۲۰۲۲م تا فوریه ۲۰۲۳م همراه با هشتگ #MahsaAmini استفاده شده اند

علاوه بر آن، بر اساس داده های موجود، بیشترین کاربران شبکه های اجتماعی بین ۱۸ تا ۲۴ سن دارند که این رده سنی ۴۵,۲۶ درصد کاربران را به خود اختصاص می دهند. دومین گروه کاربران نیز در رده سنی ۲۵ و ۳۴ سال هستند که ۱۸,۴۳ درصد کاربران را شامل می شوند. سومین گروه کاربران شبکه های اجتماعی را رده سنی ۳۵ تا ۴۴ تشکیل می دهند که ۱۶,۴۰ درصد کاربران را به خود اختصاص می دهد. و در نهایت، کاربران شبکه های اجتماعی در رده سنی ۴۵ تا ۵۴ سال ۸,۸۶ درصد و رده سنی ۱۳ تا ۱۷ سال نیز ۸,۵۸ درصد کاربران را به خود اختصاص می دهند. (به شکل ۴ رجوع شود).

شکل (۴): کاربران ایرانی شبکه های اجتماعی بر اساس رده سنی

شایان ذکر است که شکل ۴ تنها فراوانی کاربران شبکه های اجتماعی بر اساس رده سنی و تفاوت میزان آنها را نشان می دهد. و برای درک رویکردها و شیوه های استفاده از شبکه های اجتماعی بر اساس رده سنی و میزان ارتباط آن با متغیرهای دیگری چون جنیست، سطح تحصیلات و جایگاه آنها، احتمالا به پژوهشها و تحلیلهای بیشتری نیاز داریم.

چهارم: نتایج و پیامدها

یک. نتایج

هدف از انجام این پژوهش آن بود که نحوه تأثیر شبکه های اجتماعی و اینترنت در مشارکت «نسل زد» در اعتراضات اخیر مشخص شود. داده ها درباره نحوه استفاده اعتراض کنندگان از شبکه های اجتماعی با ترکیبی از شیوه های داده های اطلاعاتی متن باز و فناوری نظارت بر شبکه اجتماعی گردآوری شدند و داده های گردآوری شده با روشهای تحلیل عاطفی، تحلیل شبکه و تحلیل محتوا مورد مطالعه قرار گرفت.

بر اساس تازه ترین داده ها، تا سال ۲۰۲۳ میلادی حدود ۷۸,۶ درصد جمعیت ایران یعنی ۶۹,۸۳ میلیون نفر به اینترنت دسترسی دارند. و ۵۴,۰ درصد یعنی ۴۸ میلیون نفر از جمعیت ایران، جزء کاربران شبکه های اجتماعی هستند. علاوه بر آن، تعداد مشترکان موبایل در ایران به ۱۲۶,۹ میلیون افزایش یافته اند که ۱۴۲,۸ درصد جمعیت را شامل می شود. پلتفرم «Instagram» پرتعدادترین شبکه اجتماعی در ایران است. و بعد از آن سایتهای «Pinterest»، «Facebook» و «YouTube»، جزو شبکه های اجتماعی پرتعداد هستند. اکثر کاربران شبکه های اجتماعی از هشتگ #MahsaAmini در محکومیت نظام ایران و همراهی با معترضان استفاده کرده اند.

میزان ۴۵,۲۶ درصد کاربران شبکه های اجتماعی در ایران را رده سنی ۱۸ تا ۲۴ سال تشکیل می دهند و بعد از آن، رده سنی ۲۵ تا ۳۴ سال هستند که ۱۸,۴۴ درصد کاربران شبکه های اجتماعی را شامل می شوند. این پژوهش دریافت که برخی هشتگ ها مانند #MahsaAmini جهت افزایش تعداد پیامها و پایش رخدادها و جنبشها استفاده می شود.

اینگونه بود که شبکه های اجتماعی و اینترنت نقش بسیار مهمی در مشارکت «نسل زد» در اعتراضات اخیر ایران ایفا کرد و آنان توانستند در تماسها، تبادل اطلاعات و هماهنگی فعالیتها از طریق این بسترها با یکدیگر هماهنگ شوند. تأثیرگذاری شبکه های اجتماعی و اینترنت در این اعتراضات نشان داد که فناوری شبکه های اجتماعی در تأثیرگذاری بر افکار عمومی و کمک به فعالیت سیاسی نقشی بسیار تعیین کننده دارند.

دو. پیامدها

این پژوهش به فهم عمیق تر ماهیت نیروهای محرکه جنبش دانشجویی در ایران کمک کرد و اهمیت شبکه های اجتماعی و اینترنت را در جهت دهی جنبشهای اجتماعی و سیاسی گوشزد کرد. بر اساس داده های موجود، بستریهایی چون «تویتر»، «فیسبوک»، «اینستاگرام»، «تیک تاک» و «تلگرام» نقش بسیار تعیین کننده ای در ساماندهی و هماهنگی اعتراضات اخیر ایران ایفا کردند و انبوه پیامهای تظاهر کنندگان را انعکاس دادند.

از نتیجه گیریهای مهم این پژوهش، تأکید بر میزان تأثیرگذاری شبکه های اجتماعی و اینترنت در جهت دهی جریانهای اجتماعی و سیاسی ایران است. تظاهر کنندگان با استفاده از شبکه های اجتماعی خود را از حمله انتقام حکومت در امان نگهداشتند و توانستند پیام خود را به بیشترین طیف از مخاطبان داخلی و خارجی برسانند. این پژوهش توضیح داده است که چگونه نظام با روشهایی چون تقویت حضور خود در شبکه های مجازی، ایجاد ترس در میان کاربران اینترنت و قطع دسترسی اعتراض کنندگان به شبکه های مجازی تلاش کرد این بسترها را تحت کنترل خود درآورد.

این پژوهش به مشارکت «نسل زد» در اعتراضات اخیر ایران توجه نشان می دهد. نتایج این پژوهش نشان می دهد که بیشترین تعداد کاربران شبکه های اجتماعی که در اعتراضات شرکت کرده بودند را رده سنی ۱۸ تا ۲۴ سال تشکیل می دهد که ۴۵٫۲۶ درصد کاربران شبکه های اجتماعی را شامل می شود. این واقعیت نشان می دهد که «نسل زد» با تکیه بر توانمندیهای خود در زمینه فناوری دیجیتال و شبکه های اجتماعی و نیز مقابله با سیاستها و رویکردهای نظام ایران، نقش بسیار مهمی در

اعتراضات اخیر برعهده داشت.

نکات چندی را می توان از نتایج پژوهش استنباط کرد که همه آنها به درک گسترده تر از نقش شبکه های اجتماعی در جهت دهی جنبشهای اجتماعی و سیاسی کمک می کند. اولاً، شبکه های اجتماعی در تمرکز زدایی از قدرت و فرار از برخوردهای انتقامی حکومت بسیار موفق عمل کرده است. جنبشهای اعتراضی در ایران توانستند با بهره گیری از بسترهایی چون «Twitter»، «Facebook» و «blogs» از دید ارگانهای نظارتی حکومت دور مانده و پیام خود را به همه طیف های جامعه ایران برسانند و حمایت آنها را جلب نمایند. همچنین علی رغم سرکوب و نظارتهای سیاسی، دانشجویان با استفاده از تریبون شبکه های اجتماعی در مقابل سیاستهای نظام ایستادگی کردند و در دفاع از دموکراسی و عدالت اجتماعی کوتاه نیامدند و هنوز هم دانشجویان مطالبات خود را از طریق شبکه های اجتماعی مطرح می کنند.

اما با این همه، نمی توان اثرات محدودیت هایی که بر شبکه های اجتماعی اعمال می شوند تا از جهت دهی به جنبشهای اجتماعی و سیاسی جلوگیری کنند، را نادیده گرفت. نظام ایران حضور خود در شبکه های اجتماعی را تقویت کرد و نظارت بر فضای مجازی و محدودیتها بر این فضا را شدت بخشید. و علی رغم اینکه تظاهر کنندگان به طور گسترده از شبکه های مجازی استفاده می کنند، اما نظام نیز توانسته است جریان اطلاعات در این شبکه ها را کنترل کند؛ همانطور که در جریان جنبش سبز در سال ۲۰۰۹ میلادی فضای مجازی را در کنترل خود درآورد.

اما علی رغم تمام محدودیتها، گستردگی این اعتراضات نشان داد که بالا رفتن سطح سواد دیجیتال و توانمندیهای فنی می تواند کمک شایانی به جریانهای هدایتگر جنبشهای اجتماعی و سیاسی تقدیم کند. و جنبش MahsaAmini# نشان داد که کاربران شبکه های اجتماعی در ایران در زمینه فناوری مهارت زیادی به خرج دادند و با دور زدن فیلترهای فضای دیجیتال، برای بیان خواسته های خود کارزار تویتری به راه انداختند.

